

KULIN TAMARA

TESTPOÉTIKÁK HERTA MÜLLER *NIEDERUNGEN* CÍMŰ ELBESZÉLÉSKÖTETÉBEN

*Minden ütés a zsarnokokra irányult,
egyik sem a zsarnokságra.*

E. M. CIORAN

■ Önéletrajzi indíttatású írásaiban Herta Müller nemcsak azt leplezi le, hogyan mérgezik meg az ideologikus rendszerek az interperszonális kapcsolatokat, de azt is, hogy a női testnek milyen abszurd és teljes kizsákmányolását jelentették a kelet-európai diktatúrák. Elbeszéléseinek női szereplői egytől egyig a totális uralom alattvalói, legyen szó a sváb falu archaikus rendjében férjeiknek kiszolgáltatott feleségekről vagy a párdiktatúra által végsőkéig kiszipolyozott boldogtalan asszonyokról. Regényeinek narratívájába Müller a női test kihasználásának teljes lajstromát rajzolja bele, a megerőszkolástól a prostitúcióig: a háborúban a sváb férfiak orosz nőket erőszakolnak meg, a patriarkális viszonyokon alapuló zárt faluközösségekben az asszonyokat szexuális tárgyként kezelik, a nyugatra szóló útlevel árát az előljáróknak nyújtott szexuális szolgáltatás, stb.

Kritikai berkekben Herta Müllert egyesek feministaként könyvelték el, mások éppen műveinek mizogin hangját vették szemére. Karin Bauer a *Fácán* kapcsán például a nő tárgyasítását rója fel, kifogásolja az elbeszélői nézőpont illeszkedését Windisch maskulin diszkurzusába, amivel szerinte a nők társadalmi kirekesztettsége teremtődik újra a

szöveg szintjén.¹ E nézettel nem érthetek egyet, mivel a dominánsabb férfidiskurzust sokkal inkább tekintem a patriarkális konvenciókból megszólaló, a nőt elhallgattató maskulin hang kritikai leképezésének.

Az író nő maga visszautasította a „feminista” jelzõt, mondván: érdeklődésének középpontjában nem (csak) a nő, hanem a hatalom által üldözött, megaláztatott egyén áll: „Nem feminista vagyok, inkább individualista. És persze, nő.”² Visszautasítja a női áldozati pozíció abszolutizálását, szerinte a valóság ennél lényegesen differenciáltabb. Nem mindig a nők vannak alárendelt státusban, és vannak esetek, amikor a hatalmi viszonyok megfordulnak. Példaként Elena Ceaușescu említ, aki a mai napig mint a képmutató elnyomó uralom megtestesítője él tudatában.³

Dolgozatom a különböző totalitárius rendszerek testhez való viszonyulásait kívánja vizsgálni, továbbá, hogy ezek a testképzetek miként jutnak érvényre Herta Müller írásaiban. Hatalom és test viszonya hangsúlyosan jelenik meg a *Niederungen* című kötetben, és mivel ennek elbeszélője nő, elsősorban a női test poétikáival, tematikus és nyelvi megformálásaival foglalkozom a következőkben.

Patriarkalizmus: a politikai rendszerek alapja

■ A fejezet célja röviden felvázolni az egyes politikai rendszerek női testhez való viszonyulásait, hogy azután ezeknek függvényében térjek át az elbeszélések vizsgálatára.

Az európai fasizmus nemcsak a közéleti intézményrendszereket fertőzte meg, de a patriarkális rend újraképződését is biztosította, hisz a rendszer gördülékeny működéséhez szüksége volt a nemek számára előírt, jól bevált normatív mintákra. A férfi militarista kultuszának jellemző jevei – mint az erő, racionalitás, önfegyelem, bátorság – legitimálták a fennálló patriarkális rendet, az ideológia ugyanakkor a gyakorlati célt is teljesítette: az egyén teljes manipulációját. Otto Weininger mizogin és antiszemita nézetei, miszerint a zsidók, a feketék és a nők az árja férfi alárendeltjei, jól hasznosíthatóak voltak a nemzeti-szocialisták számára. Weininger szerint a nő pozitív tulajdonságait – hogyan is mulaszthatná el rögtön hozzá ne tenni –, amennyiben ilyenekről egyáltalán beszélni lehet, a férfinnál mindig meg fogjuk találni. És bár vannak olyan férfiak, persze csak igen csekély számban, akik „nőkké lettek”, vagyis nem elég bátrak, fegyelmeztettek, racionálisak, addig „nincsenek nők, akik bizonyos körülírt, nem túlságosan magasan megvont, erkölcsi és értelmi határon túlkerekednének”.⁴ Katherine Burdekin írásaiban nemcsak az egekig magasztalt maszkulinitást, de magát a náci rendszer működési mechanizmusát is leplezi. *Proud Man* című regényében a nem nélküli elbeszélő a fiúk bátor, erős férfivá neveléséről értekezik. Az apák, iskolamesterek, sőt a papok felelőssége is, hogy megóvják a nemzet ifjait a nővé válástól (effeminacy), és már jó idejében elültessék bennük a férfierények csíráit.⁵ *A Swatiska Night* disztópikus náci férfítársadalmának „krédója”: hittétel a büszkeség, bátorság, erőszak, brutalitás és egyéb katonai, heroikus erények mellett. A nőknek pusztán reprodukív funkciójuk van, alacsonyabb rendű lények, akiknek egyenruhában, lehajtott fejjel kell járniuk.⁶

A szovjet és kelet-európai szocializmus látszólagos progresszivitással aztán elrendelte a nők teljes körű foglalkoztatását, képviselőtét az oktatási és politikai rendszerben. A nő részesévé válhatott a gazdasági termelésnek, jogot kapott a földeken szántani és vetni, az állam a férfival egyenlővé, munkássá deklarálta. A patriarkális rendet persze az efféle tézisek sem ingatták, ingathatták meg: a nő gyarapíthatta ugyan a családi jövedelmet, elvégezhetett bizonyos könnyebb, „nőnek való” fizikai munkákat, nem létezett azonban tiszteletre méltóbb kötelessége, mint „gyereket nevelni és az államot a lehető legtöbb gyerekkel megajándékozni”.⁷ Az, hogy van-e egyéb óhaja-sóhaja, mint gyereket szülni és ezáltal jó hazafi módjára az államot szolgálni, nem fogalmazódott meg kérdésként. Az üres frázisok mögött a pártállami diktatúra valójában a nők teste fölötti még teljesebb uralmat jelentette: a korabeli román állam, hogy biztosítsa a munkaerő utánpótlását, bűncselekménynek minősítette az abortuszt. Az ún. szocialista erkölcsi alapelvek és normák a gyerekszülést a nők hazafias kötelességeként hirdették meg. A párt az egyenruhák és az abortusztörvény révén így nemcsak a nők testét, de még termékenységüket is kontrollálta.

Herta Müller – ideológia és szöveg

■ Herta Müller nem akarja eltörölni a múltját: apja SS-katona volt, anyját öt évre deportálták egy szovjet munkatáborba. Korai írásai a sváb falu tradícióra és hazugságokra épülő mikrovilágát, a német kisebbség fanatikus nemzeti öntudatát, a nemzetiszocializmus visszamaradt csökevényeit tematizálják, többnyire a gyermek perspektívájából. Első elbeszéléskötete *Niederungen* címmel még Romániában jelent meg, persze csak szigorúan cenzúrázott változatban. Az apafigura több mint tizenöt embert ölt meg a háborúban, ezért még kitüntetést is kapott, amire igen büszke. Feleségét csalja, gyakran megveri, de a „falu nyelve” szerint több szexuális erőszak is a lelkén szárad.

Alkoholizmusa és dühkitörései az egész családot rettegésben tartják. A nagyapa szeme újból ifjonti fényel csillog, mikor kezében baltával hadonászva elveszett Németországot keresi. A gyermeket félelemmel tölti el a szülők kegyetlensége; önnön fenyegetettségét a környezet tárgyaira vetíti ki, az antropomorfizáció és dezantropomorfizáció különböző technikáit váltakoztatva. Ez a fluiditás másrészt a Ceaușescu-rendszer repressziójának indirekt kifejezése is, amit a gyerek elbeszélő még nem képes artikulálni, de már megsejt, és amit a felnőtt író már nem mondhat ki a cenzúra miatt.

Az elbeszélések tömör, szakadozó mondatai a gyermeki érzékelést és beszédet imitálják, akárcsak Joyce *Ifjúkori önarcképének* nyitó része. Gyakoriak az elliptikus, parataktikus mondat szerkesztések, amelyek az alá-, illetve fölrendelő viszonyokról való lemondással a racionális, ok-okozati gondolkodás elutasítását sugallják. Adorno tanulmányában rámutat a mellérendelés funkciójára Hölderlin poézisében, ugyanakkor a líra nyelvét egyértelműen a parataxisal kapcsolja össze. Nézete szerint Hölderlin költészetében a hipotaktikus, alárendelő szerkezetek mellett állandóan visszatérő mellérendelő, felsorolásszerű mondatok egy olyan „nyelvkritikai önreflexiót fejeznek ki, amely az értelem primátusát a lírai én feláldozásával a nyelvnek engedi át. A versnyelv dialektikus formája így kimondja azt, amire a szubjektum monologikus beszéde önmagától nem lenne képes.”⁸ Adorno megfigyelései szerint a parataktikus reflexió poézise, miután függetlenné vált a természet mitikus ígététől, „képpé válik egy új, demitologizált igazság kifejezésére”.⁹ Herta Müller esetében ez a diktatúra pátoszától, manipulatív nyelvhasználatától mentes lírai diskurzus.

Egy újabb értelmezési lehetőség szerint az akadozó mondatok utalhatnak a félelemtől dadogó beszédre. Ezt támasztja alá Wendel figurája is. Wendel orvosai ugyanis megállapították: dadogásának oka a konstanssá vált rettegés. Egy trau-

matizáló élmény valaha oly intenzitással hatott rá, hogy azóta is képtelen szabadulni tőle. Csak néha, mikor önmagával társalog, és nem sejtí, hogy valaki figyeli őt, képes hangosan, folyékonyan beszélni.

A gyermeki nézőpont ugyanakkor tekinthető felhívásértékűnek is: tessék észrevenni a gyermekek, a kívülállók, a társadalom periferikus szegmensének a perspektíváját. A történetekben a gyermeket verik, megalázzak, rettegésben tartják, nem mondhatja ki saját véleményét, egyedüli és megfellebbezhetetlen igazság az, amit a szülők, főleg az erőskező apa, annak ítél. Az elbeszélő(nő) nézőpontja mintha végig megmaradna egyfajta kisebbségi perspektívának: az *Arbeitsstag* című elbeszélésben a felnőtt nő még mindig a gyerekbeszédre emlékeztető stílusban számol be a hétköznapi élet monotóniájáról. Az író nő életrajzi adatait ismerve¹⁰ joggal következtethetünk arra, hogy a gyermek felnőtteknek való alárendeltsége a felnőtt nő politikai rendszernek való kiszolgáltatottságává alakul át, fenyegetésekké és zaklatásokká.

A falu latens veszélyforrásai a totalitárius állam nyílt fenyegetésévé alakulnak a későbbiekben. A Falukirály (Dorfkönig) helyébe a még kegyetlenebb Városkirály (Stadtkönig)¹¹ lép. A Városkirály maga a diktátor, fegyvere a terror kézzelfogható, intézményesített mechanizmusa: fenyeget, zsarol, bántalmaz, de ha mindez nem használ, egyszerűen meghajtja magát, és öl. A fiatal romániai költőt, Roland Kirscht egy nap felakasztva találták otthonában. Halála előtt néhány héttel Müller képeslapot kapott tőle, melynek hátoldalán ez állt: „Néha az ujjaimba kell harapnom, hogy érezzem, még létezek.”¹² Vajon kényszerkihallgatás alatt halt meg a szekusok kezei között, akik nem tudták, hogy szabaduljanak meg a holttesttől, így hát felakasztották? Vagy a „Király” előre megtervezett gyilkossága volt? Az egyént a hatalom kontrollálható testté redukálja, „amit”, ha nem hajlandó az együttműködésre, egyszerűen kiiktat a játszmából, likvidál. A test tárgyiasítása tulajdonképpen már a

születés előtt megkezdődött, a termékenység ellenőrzése által. *Hunger und Seide: Männer und Frauen im Alltag*¹³ című esszéjében Müller bebizonyítja, hogy a társadalmi kontroll legkonkrétabb helye a női test. Az állam elrendelte az abortusz törvényt, törvényellenesnek minősítette a fogamzásgátlást, bevezette a kötelező nőgyógyászati vizsgálatokat, hogy ellenőrizhesse, nem végezték-e el házilag a terhességmegszakítást. A szabályozott test és a hatalom viszonyát Müller valóságos fizikai kapcsolatként határozza meg, melynek súlyát érezni a tarkón, a talpakban, az ujjbegyekben, önmagunkban.¹⁴

Müller harmadik nagy témája a német kisebbség deportálása, ami sokáig tabusítva volt Romániában. Az állam úgy tett, mintha nem létezett volna Antonescu-kormány, és a román katonák nem harcoltak volna Sztálingrádnál. A költőtárs Oskar Pastior deportálását feldolgozó *Atemschaukel* megrázó alkotás kiszolgáltatottságról, megaláztatásról, az „éhség-angyal” kínzásairól. A test, a szexualitás ellenőrzésének a mechanizmusa itt is működik. Nem is akárhogyan: a homoszexualitásért a pártállamban börtön, a táborban halál jár.

Müller végső soron mindig a diktatúráról ír (legyen az nemzetiszocialista vagy kommunista), annak következményeiről az egyén életére, az állandó rettegésről. Az emlékek az elbeszélés révén irodalommá lesznek, amit ő a Georges-Arthur Goldschmidtől kölcsönzött *Autofiktionalität*,¹⁵ azaz fiktív önéletrajzírás terminusával jelöl. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy első kötete megjelenése után „földijeit” elfordultak tőle, azzal vádolták, hogy saját fészkébe piszkított bele. Müller a megnyilatkozás, az írás révén próbál meg túllépni a saját bőrén tapasztalt kínzásokon, sőtét tematikája azonban az államapparátusok korrupt, bepiszkolt nyelvével szemben egy esztétizált, poétikus nyelven szólal meg. Műveiben végigkövethetjük életútját a niczkyfalvi legkevésbé sem felhőtlen gyermekévektől a városba költözésig, majd Nyugat-Németországba emigrálásáig.

A falusi családi idill dekonstrukciója

■ Dolgozatom további részében a testnek a *Niederungen* elbeszéléseiben megjelenő poétikáival foglalkozom, az írásokban megjelenő testképzetek, testhez való viszonyulások vizsgálatával, illetve azon irodalmi és nyelvi technikákkal, amelyek révén ezek kifejezést nyernek.

Fejezetemben az „écriture feminine” azon elméleteire témaszkodom, melyek a női írás sajátos jegyét a testpoétikában határozták meg. Hogyan tematizálódik a prózakötetben a női lét, hogyan viszonyul az elbeszélő(nő) saját „jelentős testéhez”, erre keresem a következőkben a választ.

Az elbeszélések szűk terepen mozognak a *Niederungen*, vagyis a *Lapályok* szigorúan zárt, archaikus világában. A cím földrajzi és metaforikus megnevezés is egyben: utal a Bánság fekvésére, másrészt olyan helyek gyűjtőneve, ahol nacionalizmus, tekintélyelvűség és terror uralkodik. Szexuális erőszak, vérfertőzés, betegség és a mindenhonnan leselkedő halál: ezekről szólnak a történetek. Pátosz, írónia nélkül, teljesen reménytelenül.

Az elbeszélések sorát a *Die Grabrede* nyitja. A halott apa képe elsősorban a temetésre érkezők szemszögéből bontakozik ki. Az ő beszédük nem kap önálló szövegteret a lapon, mondataik belesimulnak az elbeszélő gyermek narratívájába. Az apa, aki valószínűsíthetően halálra itta magát, kiterítve a ravatalon. A falubeliek sírbeszédeikben kegyetlenségére és erőszakosságára emlékeznek vissza. Egy répaföldön megerőszkolt egy orosz nőt, meséli egyikőjük, sárgarépát dugott a lábai közé, míg a nő vérezni nem kezdett. Az operában az énekesnő hangja az orosz nő sikoltozásaira emlékeztette. Ettől fogva minden nőt egyszerűen csak „répának” hívott. A feleségét sem tartotta sokkal többre, gyakran megverte és megcsalta.

A *Niederungen* bevezető passzusa nem a novella egyes szám első személyű, hanem az anya retrospektív nézőpontját működteti, mely megjeleníti „kényszerházasságának” történetét. Habár pontosan tudja, jövődöbelije gyakran megveri

majd, nem mer tiltakozni a házasság ellen, a nőket sújtó bántalmazásokat a világ rendjeként fogadja el. A női családtagok passzivitására, tiltakozásuk hiányára utalhat a *Meine Familie* első mondata is: „Anyám elhallgattatott asszony. Nagyanyám meg teljesen vak: egyik szemén zöld hályog, a másikon szürke.”¹⁶

A faluban a munkamegosztás jól rögzült szabályok szerint működik: a kenyérkereső férfiak biztosítják családjuk jövedelmét, a nők takarítanak, főznek, gyermeket gondoznak. A nők megítélése a házimunkában való szorgalmuk alapján történik, a családi porta gondozottsága, makulátlan tisztasága azonban nemcsak az anya, de a család reputációja érdekében is fontos. Az elbeszélő anyjának már-már patológikus tisztaságmániája, állandó takarítási kényszere is ezekből a merev tradíciókon alapuló normatív elvárásokból vezethető le: a különböző seprűfajtáknak tizenhat soros felsorolása pontosan visszaadja a részletekben elmerülő anya aggályoskodását. A háztartási kötelességeit elhanyagoló, idejét ehelyett olvasással töltő szomszédasszony viselkedése „botrányosnak” minősül a faluban, ugyanakkor a férjé is, aki mindezt eltűri neki. A női tevékenységek terét, a konyhát falvédők teszik még otthonosabbá. A spór felett függő, habár az évek folyamán kissé megkopott és piszkossá vált falvédő a jó házasság „receptjét” hirdeti: a feleség süssön-főzzen, a férj pedig kerülje a kocsrát és a bort. Az archaikus nyelven megszólaló felirat ürességét maga a gyerek leplezi le néhány sorral később, amikor a maga ártatlan módján azon tűnődik: vajon apja ma is tántorogva érkezik-e majd haza. A gondosan kihímezett nőalak, virággal a hajában és fakanalat tartva a kezében a jól főző, csinos feleség sztereotipizált képét adja vissza.

A kötet történetei, akárcsak Haneke *Fehér szalagja*, azt példázzák, miként válik az egyén bármilyen politikai vagy vallási ideológia abszolutizálása esetén szükségszerűen kegyetlenné és embertelenné. A német kisebbség ideológiává lett

etnocentrizmusát nemzeti identitásának, tradíciójának megőrzésével legitimálja. Valójában egy szigorúan zárt közösség ez, amely kiveti magából mindazokat, akik másként gondolkodnak, éreznek, vagy bármiben is eltérnek a felállított norma és elvárásrendszerrel. A falunak mindenre megvannak a jól bevált címkéi: amire titokban gondolsz, „szégyen”, amiről a többiek is tudnak, „bűn”.¹⁷ A legveszélyesebb olyan dolgokról gondolkodni, mint „ki vagyok én, milyen is vagyok, mik a céljaim, mit szeretnék tudni”. Mezítele-nül tükörbe nézni veszélyes játék, inti óva nagymama az unokáját. Egyének, akik önmagukra reflektálnak, akiknek mások a vágyai, máshogy gondolkodnak, más-más dolgot ítélnak fontosnak, nem képeznek csoportot. Müller úgy emlékszik vissza gyermekkorára, mint állandó harcra a látszat fenntartásáért. Hisz ha tudták volna, mi jár a fejében, ha ismerték volna gondolatait, betegnek, örültnek bélyegezték volna. Azon tűnődik, hogy-hogy senki sem látott át a cselén. Vajon egyszerűen csak nem számoltak annak a lehetőségével, hogy valaki szimulálja az odatartozást? Vagy mindenki a saját maga kis (ön)csalásaival volt elfoglalva?

Antropomorfizmus és állati metaforika

■ Az elbeszélő testének a természettel mint anyaggal való egyesülése, azonulása változatos poétikai képek formájában végigvonul az egész kötetben. Ezeknek funkciója egyrészt a szabadság és helyhez kötöttség, a közösség felé igyekevény és az attól való elhatárolódás kettősségeinek érvényre juttatása, mint a *Niederungen* vonat-jelenetében. A földeken átrobogó vonat vídámán integető utasaival a „testemen gázol át”, és „itt kell meghalnom egy halom friss, gőzölgő lótrágya bűzében”. A föld, a víz motívumai a továbbiakban megerősítik a statikusságot, az el- vagy kimozdulás lehetetlenségét: „belőlem nő ki a fű, a levél”, „én vagyok a mocsaras táj”, „behálóznak az ágak, húznak lefelé”. A víz, „ami a hasamban hullámozik”, ugyanakkor jelentheti

a bináris oppozíciók felbomlását, a határvonalak elmosódását, ami által létrejön természet és test szimbiozisa.

Az elbeszélések többségében azonban a természet inkább mint fenyegető, irracionális erő jelenik meg. Nagypja figyelemzetése szerint még a látszólag legártatlanabb növény vagy élőlény is potenciális veszélyforrás, legyen szó lila akácvirágról vagy akár egy parányi hangyáról. Mindezek után akár egy kisebb horzsolás is elég ahhoz, hogy iszonyú halálfélelmet váltson ki a gyerekből, elképzeli, ahogy nyílt sebén keresztül a halál behatol a testébe. A testi nyílásokon áthatoló természet több konkrét képi megnyilvánulásával találkozunk az elbeszélések folyamán, mint például „fülbe mászó bogár”, „torokba repülő méh” vagy az „élő eleven húst felszaggató madárraj”, de ez akár pozitív konnotációt is nyerhet, amikor összefügg a test kitágítási vágyával, egyértelműen mint a szabadság, a végtelenség felé törekvés képi megnyilvánulása.

A gyermeki ártatlanság elvesztése szimbolikusan összefügg a kígyó és a rothadó gyümölcs motívumaival, amelyek konvencionálisan is a testiség bűnös jellegét idézik. Apja és nagynénje szexuális kalandját nemcsak a szülő hűtlensége teszi „szégyenteljessé”, de saját nemiségének megsejtése is, ami így egyértelműen a bűnhöz, a tiltotthoz rendelődik. A kígyó motívuma, amiről indulásukkor mesél neki unokatestvére, hogy „óriás halakat fal fel”, „mérget köp a molnár lisztjére”, visszaérkezéskor újra felbukkan: „a folyó fekete és üres”, „a nagy kígyó összetekeredve”, mint olyan kísértés, amelynek hangját már lehetetlen meg nem hallani. Anyja kérdése, miszerint egy ágyban aludtak-e a felnőttek, éppolyan értelmetlen, mint az ő (ön)hazugsága, mert „fekete az álom”, „fekete ágyak csüngenek a fehér vázról”, és „nem párolog ki a rothadó gyümölcs buze a pórusaimból”.

A gyerek belső szorongásainak, félelmeinek az elbeszélésekben leginkább teret nyerő beszédmódja az állati metaforika, saját életét éppolyan veszélyeztetettnek ítéli, mint a tarka kisborjút, amelyet

a szülők teljes brutalitással gyilkolnak le. A távolban lesben álló vadállatok fenyegetése mellett a háziállatok lemeszárlása közvetlen tapasztalattá válik, hisz látja, anyja miként trancsírozza szét a madárfiókákat, apja hogyan töri ki a fiatal borjúk lábát, a kutyákat, amelyek a véres húscsapatokat széthordják az udvaron. Míg az elbeszélések túlnyomó többségében az anya territórium a konyha, az apáé inkább a külső világ, napközben többnyire nincs is otthon, az állatok leölése egy olyan találkozási pont, ahol férfi és nő egyaránt jelen van. A testpoétikák szempontjából talán legsokkolóbb jelenetben az elbeszélő elképzeli a csontig hatoló kés vágását, a szőnyegen szétfolyó szerveket, belsősegeket, a plafonról alácsüngő beleket. Eközben kintről visítást hallani, apja leszúrta a disznót. A gyerek először azonosul az állattal, „a kés a torkom felé közelít”, majd félelmei szürreális képek formájában öltenek testet és vetülnek ki a külvilágra, „gyomrok és belek mindenütt”. A fehér hóra kiömlő vér Hóhéherke-hasonlata, vörös, akárcsak annak ajkai, nemcsak groteszk hatást kelt, de az elbeszélő (női) kiszolgáltatottságára, sebezhetőségére is utalhat. Az animalitás szexuális vonatkozásokat is nyerhet, mint a már említett kígyómotívum esetében vagy az anya túlzott, már-már erotikus bizalmaskodásakor, amikor (fél)testvére ingujját tűri fel a meszárláshoz.

Az antropomorfizmusok és zoomorfizmusok révén nemcsak a felnőttek generálta rettenet és kiszolgáltatottságérzet, de a rendszer burkolt kritikája is kifejezést nyer. A testek reprezentációjának szempontjából relevánsak a vizuális torzítások, az arc- és testkontúrok már-már szürrealisztikus elmosódásával szemben a kalap, a haj, de főleg a szem túldimenzionálása. A szem motívikája végigvonul az elbeszéléseken, tartalma kontextustól függően a hatalom kiteljesítésével vagy annak hiányával kapcsolódik össze. A mindent látó szem metonimikusan egyértelműen a diktátor kontrollját idézi, a mindenhol és mindenben jelen levő fenyegetettséget: „a békalencsék óriási zöld

szemek”, „a kilométerkövek fehéren merednek rá” stb. A szemek elkövetett kegyetlenségek nyers deskripciói ellenben a teljes kiszolgáltatottságot jelentik meg, mint a borjúfejből kivájt szem vagy a kínzásoktól kidülledő macskaszemek groteszk képeinek esetében.

Az elnyomó hatalom nemcsak képi, de különböző lingvisztikai technikák alkalmazásában is jelentkezik, a *Niederungen* prózája azonban a semleges gyerek narrátor látszólagos alárendelődése révén a falu kódolt beszédmódjának

(„háborúban elesett” az, akit „lelőttek”, „párasz” helyett „keresztveződést” mondanak stb.), e domináns diszkurzus sztereotipizált metaforáit is leleplezi. A nagyszülők babonás történetei a régi időkről, illetve az eufemizmusok halmozása jól példázzák, milyen hatékony eszközévé válhat a nyelv a zsarnoki hatalomnak, ugyanakkor az archaikus nyelvhasználat vagy a túlzás retorikájával a *Dorfchronik*ban Müller a megörökölt (anya)nyelvi tradíció regulatív normáit is dekonstruálja.

■ JEGYZETEK

1. Karin Bauer: Zur Objektwerdung der Frau in Herta Müllers „Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt“. Seminar 32/2, 1996. 143-54.
2. „Ich bin keine Feministin. Ich bin vielleicht eine Individualistin und ich bin eine Frau.“ Herta Müllerrel Petri Liukkonen beszélget. 2008. <http://209.85.135.132/search?q=cache:N5NqkWmY45IJ:www.kirjasto.sci.fi/hmuller.htm+herta+m%C3%BCller+keine+feministin+individualistin&cd=1&hl=de&ct=clnk&gl=de>
3. Brigid Haines: Leben wir im Detail. Herta Müller's Micro Politics of Resistance. In: Brigid Haines (ed.): Herta Müller. University of Wales Press, 1998. 109–125.
4. Otto Weininger: Nem és jellem- Elvi tanulmány. Bp., 1913. <http://www.freepress-freespeech.com/holhome/kiscikk2/wein1.htm>
5. Kate Holden: Formations of Discipline and Manliness: culture, politics and 1930s women's writing. *Journal of Gender Studies*. 1992/2. 141–157. ieas.unideb.hu/index.php?p=487
6. Uo.
7. Részlet N. Ceauşescu Üzenet a Román Szocialista Köztársaság nőinek a Nők Nemzetközi Napja alkalmával című beszédéből, 1986. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf6628.pdf>
8. Theodor W. Adorno: Parataxis: Hölderlin kései költészetéről. Ford. Bán Zoltán András. In: *Uó: A művészet és a művészetek. Irodalmi és zenei tanulmányok*. Helikon, Bp., 1998. 98.
9. Uo. 106–109.
10. Brigid Haines: Herta Müller: Outline Biography. In: Brigid Haines (ed.) Herta Müller. University of Wales Press, Cardiff, 1998. 11–13., valamint Brigid Haines – Margaret Littler: Gespräch mit Herta Müller. Uo. 14–24.
11. Herta Müller: Der König verneigt sich und tötet. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt 2008. 51.
12. „Ich muß mir manchmal an den Finger beißen, um zu sprühen, daß es mich noch gibt.“ Uo. 60.
13. Herta Müller: Männer und Frauen im Alltag. In: Herta Müller: Hunger und Seide. Rowohlt Taschenbuch, Hamburg, 1997. 98–115.
14. „Man trägt dieses Land: an den Fußsohlen, an der Fingerspitzen, im Nacken und an der Kehle.“ In: Herta Müller: Der Fremde Blick oder das Leben ist ein Furz in der Laterne. Wallenstein, Göttingen, 2009. 17.
15. Ralph Köhnen: Terror und Spiel. Der autofiktionale Impuls in früheren Texten Herta Müllers. In: Arnold Ludwig Heinz: Text und Kritik. Zeitschrift für Literatur. Themenheft Herta Müller. 155/7. 2002. 19.
16. „Meine Mutter ist ein verummtes Weib. Meine Großmutter ist starblind. Sie hat auf einem Auge den grauen Star und auf dem anderen den grünen.“ In: Herta Müller: *Niederungen*. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1993. 15.
17. Herta Müller: *Wie Wahrnehmung sich erfindet*. Paderborn, 1990. 12.

■ IRODALOM

Szépirodalmi művek

Müller, Herta: *Barfüßiger Februar*. Rotbuch Taschenbuch Verlag, Berlin, 2002.

Müller, Herta: *Der Fremde Blick oder das Leben ist ein Furz in der Laterne*. Wallenstein, Göttingen, 2009.

Müller, Herta: *Der König verneigt sich und tötet*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt, 2008.

Müller, Herta: *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt, 2009.

Müller, Herta: *Männer und Frauen im Alltag*. In: Herta Müller: *Hunger und Seide*. Rowohlt Taschenbuch, Hamburg, 1997. 98–115.

Müller, Herta: *Niederungen*. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1993.

Müller, Herta: *Wie Wahrnehmung sich erfindet*. Paderborn, 1990.

Szakirodalom

Adorno, Theodor W.: Parataxis: Hölderlin kései költészetéről. Ford. Bán Zoltán András. In: *Uó: A művészet és a művészetek. Irodalmi és zenei tanulmányok*. Helikon, Bp., 1998.

- Balla Zsófia: Nőirodalom, mi az? Magyar Lettre Internationale 1997. Tavasz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/14balla.htm>)
- Bauer, Karin: Zur Objektwerdung der Frau in Herta Müllers „Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt“. Seminar 32/2, 1996.
- Bordo, Susan: Feminizmus, posztmodernizmus és genderszkepticizmus ieas.unideb.hu/index.php?p=487
- Haines, Brigid (szerk): Herta Müller. University of Wales Press, Cardiff, 1998.
- Holden, Kate: Formations of Discipline and Manliness: culture, politics and 1930s women's writing. Journal of Gender Studies. 1992/2. ieas.unideb.hu/index.php?p=487
- Köhnen, Ralph: Terror und Spiel. Der autofiktionale Impuls in früheren Texten Herta Müllers. In: Arnold Ludwig Heinz: Text und Kritik. Zeitschrift für Literatur. Themenheft Herta Müller. 155/7. 2002.
- Magyari-Vincze Enikő: A patriarkális rend – alulról és felülről. A nőiség alanyi pozíciói és megélt tapasztalatai Romániában. Korunk, 2004. 4.
- Lyn, Marven: Body and Narrative in Contemporary German Literature: Herta Müller, Libuse Moníková, Kerstin Hensel. Oxford University Press, Oxford–New York, 2005.
- Moi, Toril: Feminista irodalomkritika. Ann Jefferson – David Robey (szerk.): Bevezetés a modern irodalomelméletbe. Osiris, Bp., 1995.
- Overath, Angelika: Emblematische Not. Die Reporterin Herta Müller. In: Arnold, Heinz Ludwig (herg.): Text und Kritik. Zeitschrift für Literatur. Themenheft Herta Müller. 7. (2002), H. 155, S. 85–95.
- Selyem Zsuzsa: Kívül-belül. Női testpoétikák a Szomjas oázis előtt és benne. Korunk 2008. 5.
- Wertheimer, Jürgen: Im Papierhaus wohnt die Stellungnahme. Zu Herta Müllers Bild-Text-Collagen. In: Heinz Ludwig Arnold (herg.): Text und Kritik. Zeitschrift für Literatur. Themenheft Herta Müller. 155/7. 2002, S. 80–85.
- Zsadányi Edit: Az önértelmezés alakzatai a kortárs írónők műveiben. http://irodalom.elte.hu/vil-lanyspenot/index.php/2002:_Az_%C3%B6n%C3%A9rtelmez%C3%A9s_alakzatai_kort%C3%A1rs_%C3%ADr%C3%B3n%C5%91k_m%C5%B1veiben

AZ ERDÉLYI GYERMEKIRODALOM UTÓBBI ÉVTIZEDE

■ Gyakran olvasok gyermekirodalmi fórumokon arról, hogy Magyarország 10-15 éves lemaradásban van a nemzetközi gyermekkönyvpiachoz képest. Már közhelynek számít a gyermekirodalom ügyéért elkötelezett szakmabeliek körében, hogy nemcsak a magyar gyermekkönyvpiacot marasztalják el a külföldi fejlett gyermekkönyvpiacok gyakorlatához képest (a megjelenő értékes gyermekirodalmi alkotások mellett nagy a ponyvaszerű, giccses illusztrációkkal kísért gyermekkönyvek száma), hanem sajnálkozva veszik tudomásul gyermekirodalmunk elméleti alapjainak a kidolgozatlanságát, egy magyar gyermekirodalom minden korszakát felölelő, a határon kívüli gyermekirodalomra is kiterjedő egységes szemléletű enciklopédikus mű hiányát.¹ 2000-ben Adamikné Jászó Anna így kezdte a magyar gyermekirodalom oktatásával kapcsolatos előadását: „Nincs még egy ország

a földkerekségen, amely oly keveset törődne a gyermekirodalommal, mint hazánk.”² Lesújtó vélemény. És valószínűleg nem alaptalan olyan szakember szájából, aki jól ismeri a külföldi gyermekirodalom helyzetét.

Az erdélyi gyermekirodalom utóbbi tíz évének bemutatására vállalkozva nem hagyható ki Végh Balázs Béla a hazai gyermekirodalom korábbi évtizedeit tárgyaló két tanulmányának³ áttekintése. Tanulmányaiban a szerző korszerű irodalomelméleti, recepcióesztétikai szempontokat figyelembe véve igen részletes műelemzések által, a gyermekirodalom fejlődését befolyásoló intézmények számbavételével állapítja meg, hogy az erdélyi gyermekirodalmi alkotások az utóbbi évtizedekben mind az irodalmi produkció, mind a recepció felől lényegesen átértékelődtek. Elemzésének történeti szempontjai az *előzmények* feltárásában, a jelenlegi

Részlet egy hosszabb tanulmányból